

The problems of formation, development and the future perspectives of the Ukrainian legal terminology are elucidated which were reflected in the article of Ivan Ogienko "The Dictionary of Legal Terminology". In our research an attempt is made to present an analysis of the way of thinking and ideas of I.Ogienko concerning the ways of development and future perspectives of the Ukrainian legal terminology.

Key words: the Ukrainian legal terminology, dictionary of legal terms, historical periods.

Отримано: 15.06.2005 р.

УДК 811.161.2"36(092)(09)

Л.М.Марчук

Кам'янець-Подільський державний університет

ЗНАЧЕННЯ "ГРАМАТИКИ" МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Погляд на українську термінологію як на відкриту систему, що постійно еволюціонує і розширює свій функціональний статус, ґрунтується на усвідомленні того, що її розвиток детермінований запитами національного життя та станом європейської наукової думки, від якої Україна ніколи не була відрізана. Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою граматик XVI ст.

Одним із перших дослідників становлення й розвитку української граматичної термінології був І.Огієнко.

Ключові слова: граматична термінологія, граматики, частини мови, терміносистема, дублетність, дублетні пари.

Формування і розвиток української граматичної термінології нерозривно пов'язані з історією розвитку й становлення наукової думки в Україні та станом самої української мови. На думку багатьох дослідників, для термінологів дуже важливо уявляти собі в світлі сучасних знань процес утворення поняття, тобто формування змісту поняття і фіксування його в знакові [2, с.89].

Словниковий склад української мови створює не лише складну систему лексичних зв'язків, а й поповнюється, постійно зазнає впливу інноваційних процесів у суспільстві.

Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою різних граматик XVI ст., хоча сягає своїм корінням античних часів. З генетичного боку українська граматична термінологія неоднорідна: серед українських граматичних термінів зустрічаємо запозичені слова, кальки, напівкальки, інтернаціоналізми, власне ж українських термінів небагато. Якщо говорити про загальну картину граматичної термінолексyki, то її визначають терміни, утво-

рені на основі відповідних правил українського словотворення.

1591 рік — у Львові виходить граматика, складена студентами Львівської школи, так званій “Адельфотес”.

У 1596 році з'являється граматика Лаврентія Зизанія, а 1619 року у місті Євю біля Вільно вийшла праця Мелетія Смотрицького “Грамати́ка словенскія правилное синтаґма”.

Павло Житецький у праці “Очеркъ литературной истории малорусского нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка” у 1889 році дав високу оцінку цим граматикам.

Термін *граматика* — грецького походження і спершу вживався у значенні “*стислий елементарний підручник, за яким навчали читати і писати*” [4, с.25].

Був час, коли грамати́ка охоплювала морфологію, орфографію, синоніміку, просодію, орфоепію і, навіть, літературознавство та деякі розділи філософії. У граматиці Смотрицького знаходимо розділи: Орфоепія, Етимологія, Орфографія, Синтаксис. Від часу свого виникнення назва *граматика* не змінювалася. Єдину спробу дати цій науці нову назву зробили українські мовознавці М.Шевченко та П.Єфименко 1861 року. Вони пропонували такі терміни, як *мовни́ця* і *письменни́ця*.

Грамати́ка Смотрицького укладена на основі тривалої попередньої грамати́чної традиції. М.Смотрицький формулював завдання грамати́ки в дусі античного підходу до неї як до мистецтва (*грамати́ка — “извѣстное художество”, яке вчить добре розмовляти та писати*).

Автор розрізняв вісім частин мови: *имя, местоимение, глагол, причастие, наречие, предлог, союз* і вперше як окрему частину мови він ввів *междометие* (вигук), (хоч не виділяв прикметника). У граматиці М.Смотрицького *имя* розглядалось у контексті семи ознак — *оурявненіє, родъ, видъ, число, начертаніє, падежъ, склоненіє* [9].

Сьогодні в грамати́чній термінології самостійного терміна “*имя*” немає. В античні часи частина мови “ім'я” означала не тільки іменник, а й прикметник та числівник. Назву іменник почали вживати з 1873 року. Її першим використав О.Партицький. Але й після цього окремі грамати́ки продовжували називати іменник *сущником*. Навіть правопис 1926 року іменник називав *речівником*. А в 1914 р. І.Левицький уперше чітко поділив “*имя*” на “*существительное, прилагательное и числительное*”.

У граматиці Смотрицького запропоновано таку відмінкову парадигму “імени”: *Именительный, Родительный, Дательный, Винительный, Звательный, Сказательный, Творительный* відмінки. Отже, вводиться поняття кличного відмінка.

Щодо дієслова, то давні греки знали цю частину мови під назвою *реченіє*. Далі в грамати́ках з'явився термін на означення дієслова — *рѣчь*. У 1591 р. у граматиці “Адельфотес” з'явилася назва *глагол*, яка залишилась і в граматиці М.Смотрицького, а далі і в російській мові.

Назва ж *дієслово* молодша від назви *глагол* на 270 років. Живе вона в українській мові з 1862 р. Її творцем був П.Дячан [5, с.72]. Категоріями дієслова в праці М.Смотрицького визнавались *залоґъ, начертаніє, видъ, число, лице, наклоненіє, время, родъ, спряженіє*.

Формування і становлення сучасної мовознавчої термінології припадає на ХІХ ст. Микола Шевченко в статті “Замітка о русинської термінології” писав, що запозичена термінологія виправдовувала себе лише тоді, коли наука не була загальним надбанням [8, с.49].

Одним з перших дослідників становлення й розвитку української граматичної термінології був Іван Огієнко. Він визначив такі основні моменти зв'язку термінології з інтелектуальним розвитком нації: 1. У кожного народу, який має свою історію, який має право на існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурний зріст, його культурне становище. 2. Не може бути науки, “раз на вислів її недостає термінів” [7, с.94].

Пріоритет у виробленні граматичної терміносистеми І.Огієнко віддає Галичині, де у 1830 р. виходить перша галицька граматикика — “Gramatika slavo-ruthena” М.Лучкая. У цій граматиці подаються погляди автора на відношення народних говорів до книжної церковнослов'янської мови. Лучкай привертає увагу в ній і до літери *Г*.

У 1834 р. виходить граматикика Осипа Левицького.

У 40-х роках з'являються граматики І.Вагилевича, Й.Лозинського, Я.Головацького. У 60-х — М.Осадці, П.Дячана, Г.Шашкевича, у 70-х — О.Партицького, потім — О.Огоновського, С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера.

В цих граматиках автори відходили від традиційної старослов'янської граматичної термінології і намагалися створити лінгвістичні терміни на основі української мови.

Так (повторимось), П.Дячан закріпив термін *числівник* і *дієслово* (крім того, називає ще такі частини мови: *предметовникъ, свѣзникъ, приложникъ, мѣстоименникъ*).

О.Партицький вперше ввів терміни: *именникъ, прийменникъ, при-словникъ, займенникъ*.

О.Огоновський подекуди вживав термін *сполучникъ*, хоч і користувався терміном *союз*.

Назва *прикметник* з'явилася в підручнику Я.Головацького у 1849 р.

Г.Шашкевич 1865 р. вжив термін *займенник* (хоча у інших вчених залишався термін *містоїменіє*).

Проте в граматиках цього періоду зустрічаються вагання авторів у виборі між старослов'янськими (тобто традиційними термінами) та новими. І.Огієнко вказував, що автори мали б самі створювати назви (дефініції) для лінгвістичних процесів. Зрозуміло, що все-таки перше місце в українській граматичній термінології посідали грецизми, проте у Я.Головацького уже зустрічаємо терміни, що творяться за аналогією з іншими українськими словами: *законченіє, азбука, середній родъ, мова* тощо.

Творцями сучасної української граматичної термінології вважають С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера, які розробили теорію терміна; творчо використали термінологію П.Дячана і О.Огоновського, ввели десятки термінів: *відмінок, дієприслівник, оклик, уподібнення* тощо. Тобто українська граматична термінологія почала розвиток з наслідування термінів, які були в інших мовах, а потім поступово еволюціонували на народних засадах.

Заслугове на увагу і граматики “українського языка” І.Нечуя-Левицького (1914 р.) [6]. Автор пропонував свою термінологію, оскільки не сприймав термінів ні галицьких, ні східних. Так, йому не подобалися назви видів дієслова. Він створив такі терміни: *іменний, частотний, кликальний, число поодиноке і множейвенне, складчасте речення, діяльник* (підмет) тощо. Проте термінів, що стали нормою у сучасній мові, у нього небагато: *займенник, давальний, орудний, місцевий (надіж), умовний спосіб, теперішній час, просте речення*.

Тобто початок ХХ ст. визначав невпорядкованість термінів.

У період 1914-1918 рр. збільшується кількість підручників для шкіл. Серед них відомий “Початковий курс української мови” О.Курило, “Короткий курс української мови” Олекси Синявського.

Окремі терміни були закріплені в українській мові правописом 1927 р., наприклад, термін *частка*, який з’явився у 1926 р. У 1907 р. Є.Тимченко вжив термін *вигук* (до того живився *межислівці*), який був закріплений також правописом.

Особливу увагу привернула до себе “Грамматика української мови” В.Сімовича, яку В.Дорошенко вважав “достойним образом нашої прегарної мови — не якоїсь калічі й покручу, а запашного цвіту Наддніпрянщини” [1, с.486]. Ця грамматика синтезувала мовні течії Наддніпрянщини, вводила в граматику поняття періоду (пор. у В.Сімовича — *періода*), склади поділяла на *відчинені і зачинені*.

Проте і на сьогодні в граматичних термінах української мови зустрічається багато запозичених слів — це і грецизми — *орфографія, синтаксис, грамматика*, терміни — *називний, давальний* — належать російському мовознавцеві Романові Брандту, з польської увійшли — *підмет, кратка, складня*; з нім. *форма*, з серб. — *однина і множина* [3, с.27].

У термінології існувала авторська дублетність *уднина* (Смаль-Стоцький), *однина* (Коцовський), *однина* (А.Кримський). Крім того і на сьогодні закріплені традицією існують такі дублетні пари — *деклінація — відмінювання; генетив — родовий відмінок; кон’югація — дієвідмінювання* тощо.

Утворені в різні часи і різними авторами українські граматичні терміни побудовані за різними принципами, проте мають і певну єдність структури: *фонема, лексема, грамема; прикметник, числівник; суфікс, префікс* тощо.

Сучасна українська граматична термінологія здебільшого усталена, закріплена традицією, яка веде свій початок від “Граматики” М.Смоліцького, Лаврентія Зизанія та “Адельфотесу”.

Список використаних джерел:

1. *Вісник* політики, літератури й життя. — 1918. — Ч.33. — С.486-487.
2. *Jespersen O.* Mankind, nation and individual from a linguistic point of view. — Oslo, 1925. — P.89, 119.
3. *Кочерга О., Непийвода Н.* Тенденції української термінологічної лексикографії // Урок української. — 2000. — № 9. — С.25-29.
4. *Мовчун А.* Етимологія граматичних термінів // Дивослово. — 2000. — № 7. — С.24-27.
5. *Москаленко Н.* З історії української граматичної термінології. — К.: Радянська школа, 1959.
6. *Нечуй-Левицький І.* Граматика українського язика: Частина I. Етимологія. — К.: Друкарня Другої Артїлі, 1914.
7. *Огієнко І.* Історія української граматичної термінології // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. — 1908. — Кн. 1. — С.94.
8. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* Українське термінознавство. — Львів: Світ, 1994. — 216 с.

The opinion about Ukrainian terminology, as an open system, which constantly is in a process of evolution and develops its functional status, is based on realising that its development is determined by the requests of national life and by the condition of European scientific opinion, from which Ukraine has never been cut off. The development of the Ukrainian linguistic terminology starts with the appearing of grammar of XVI century.

I.Ogijenko was one of the first researchers of development and coming into being of Ukrainian terminology.

Key words: grammatical terminology, grammar, parts of speech, system of terms, doublet, doublet pairs.

Отримано: 8.09.2005 р.

УДК: 811.161.2'373(092)

Б.О.Коваленко, Н.Д.Коваленко

Кам'янець-Подільський державний університет

ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА В “УКРАЇНСЬКОМУ СТИЛІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ” ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядається поняття *просторіччя*. Підкреслюється, що *суржик* — це одна з форм українського просторіччя. Зазначено, що просторіччя були сферою наукових інтересів І.Огієнка, який на практиці одним з перших звернув увагу на масове вживання невинуватених русизмів в українській мові й подав рекомендації щодо їх усунення у своєму “Українському стилістичному словнику”

Ключові слова: просторіччя, суржик, русизм.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови неабияку цікавість викликає дослідження просторіччя. Завдання нашої статті — проаналізувати поняття *просторіччя* та *суржик*. Ма-